

AKADEMİK-US

Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi

e-ISSN: 2602-3253

Araştırma Makalesi/ Research Article, Haziran 2022, 5/2, 25-41.

Geliş Tarihi: 08.11.2021 Kabul Tarihi: 27.12.2021

Sa'dî Şîrâzî'nin Bağdat Mersiyesi'nde Kur'ân ve Hadisten Yapılan İktibasların

Edebî Açıdan Değerlendirilmesi

Nasseruddin MAZHARİ

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

University of Karamanoğlu Mehmetbey Faculty

Arabic Language And Eloquence

Karaman/Türkiye

nasirmezheri11@gmail.com ORCID: 0000-0002-9914-7752

Öz

Sa'dî Şîrâzî, Fars edebiyatının önde gelen şâirlerindedir. Farsçanın yanı sıra yüzlerce Arapça şiiri bulunan şâirin Arapça kaleme aldığı Bağdat Mersiyesi'nin şiirleri arasında müstesna bir yeri vardır. Yalnızca Fars ve Arap edebiyatında değil, İslâmî ilimlerde de derin bilgiye sahip olan Sa'dî Şîrâzî'nin eserlerinde sık sık Kur'ân âyetleri ve hadis rivayetlerinden yapılan iktibaslarla karşılaşmak mümkündür. Bunda Nizâmîye Medresesi'nde aldığı eğitimin etkisi yadsınmaz. Şiirlerinde belagatın neredeyse bütün inceliklerine yer veren Sa'dî, iktibas sanatını da herkes tarafından kabul gören bir ustalıkla kullanmaktadır. Bu edebî ve belagî inceliğin izlerine şâirin Bağdat Mersiyesi'nde de rastlanmaktadır. Sa'dî Şîrâzî tarafından kaleme alınan bu kaside tarihî değerinin yanı sıra, dokunaklı bir muhtevaya sahip olan uzun bir mersiye'dir. Bu makalede ilk olarak "iktibas" teriminin tanımı üzerinde kısaca durulmuş, sonrasında Bağdat Mersiyesi'nde Kur'ân âyetlerinden ve hadis rivayetlerinden yapılan iktibaslar tespit edilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sa'dî Şîrâzî, Bağdat Mersiyesi, Kaside, Şiir, İktibas.

Literary Evaluation of Quotations from the Qur'an and Hadith in Sa'di Shirazi's Baghdad Elegy

Abstract

Sa'di Shirazi is one of the leading poets of Persian literature. The poet, who has hundreds of Arabic poems in addition to Persian, has an exceptional place among the poems of Baghdad Elegy, which was written in Arabic. It is possible to frequently encounter quotations from Qur'anic verses and hadith narrations in the works of Sa'di Şîrâzî, who has deep acquis not only in Persian and Arabic literature, but also in Islamic sciences. The influence of the education she received at the Nizamiye Madrasah in this is undeniable. Sa'dî, who includes almost all the subtleties of rhetoric in her poems, uses the art of quotation with a mastery that is accepted by everyone. These literary subtleties are also found in the poet's Baghdad Elegy. Written by Sa'dî Şîrâzî, this ode is a long elegy with a touching content as well as its historical value. In this article, firstly, the definition of the term "quotation" was briefly emphasized, then the quotations made from the Qur'anic verses and hadith narrations in the Baghdad Elegy were determined and evaluated.

Keywords: Sa'di Shirazi, Baghdad Elegy, Ode, Poem, Quotation.

نظرة أدبية لاقتباسات السعدي الشيرازي من القرآن والحديث في مرثيته لبغداد

ملخص

سعدى شيرازى هو أحد الشعراء البارزين في الأدب الفارسي و له المئات من الأشعار العربي إضافة إلى أشعاره الفارسية. و مرثية بغداد لها مكانة خاصة بين أشعاره العربية. و بجانب وقوفه على اللغة العربية و الفارسية أنه كان عالما و واقفا في العلوم الإسلامية المتداولة في زمانه، و لهذا نستطيع أن نرى في أشعاره الكثير من الإقتباسات من آي القرآن و الأحاديث النبوية و النصوص الدينية. وهذا الفضل راجع أيضا إلى المدرسة النظامية في بغداد التي تخرج فيها. و قد استخدم السعدي الشيرازي فن الإقتباس في أشعاره باتقان تلقاه أهل العلم و الأدب بالقبول. و من الممكن أن نرى هذه الرقة و الدقة في أسلوب الإقتباس في مرثية بغداد أيضا. وهذه القصيدة التي كتبها السعدي الشيرازي في رثاء بغداد طويلة ذات محتوى مؤثر بالإضافة إلى قيمتها التاريخية. في هذه المقالة تم الكلام بإيجاز عن تعريف مصطلح الإقتباس وبعده تم تحديد و تقييم الإقتباسات من الآيات و الأحاديث في مرثيته القيمة.

الكلمات المفتاحية: سعدى شيرازي، مرثية بغداد، القصيدة، الشعر، الإقتباس

GİRİŞ

Edebî metinlerin birbirlerinden şekil, muhteva, telmih, teşbih ve diğer edebî açılardan etkilenmeleri pekâlâ muhtemel ve doğaldır. Tarih boyunca sonradan gelen nesiller muhteva ve üslup bakımından kendinden önceki nesillerin ortaya koyduğu edebî metinlerden etkilenmiştir. “Sa’dî de bu durumdan müstesna değildir. Çünkü kendisinden daha önce kullanılmış lafzi üslup ve tabirleri alıp kullanmada bir beis görmemiştir”.¹

Bu bağlamda Kur’ân’ın ve hadis metnlerinin edebî üslup ve muhtevanın yanı sıra edebi açıdan çok özel bir yere sahip oldukları bilinmektedir. Bazı hadis rivayetlerinde de bu edebî inceliğin izlerine rastlanır. Bu yüzden Kur’ân âyetleri ve *cevâmiu’l-kelim* türü veciz hadis metinleri, edebî metinler içerisinde iktibas edildiğinde satırların arasından rahatlıkla seçilebilmekte ve belirgin bir fark yaratmaktadır. Mustafa Sâdık er-Rafî (ö.1937/1355) bu konuda kanaatini şöyle açıklamıştır: “Kur’an’ı Kerim’in tamamı mucize olduğu gibi bir âyeti veya âyetinin bir parçası da mucizedir. Kur’an’ın dili bir ışığa benzer, bu ışığın bütünü ve parçaları aynı kaynaktandır; dolayısıyla her bölümü dikkat çekicidir. Dili kapalılıklardan arındıran ve göz alıcı hâle getiren de yine Kur’an’ı Kerimdir”.² Kur’an’daki edebi üslubun etkileyici olması hasebiyle değişik milletler ve dillere mensup Müslüman şâirler, Kur’an ve hadis rivayetlerine sadece kutsal metin ve öğreti gözü ile bakmamış, bu iki kaynağın sanatsal yönlerinden de azami derecede istifade etmişlerdir.³ Bu bağlamda Şîrâzî’nin gerek Farsça gerekse Arapça şiirlerinde Kur’an ve hadis rivayetlerinin etkisini açık bir şekilde görmek mümkündür. Bunda onun Bağdat’ta eğitim görüp vaizlik yapması ve Müstansırıyye Medresesi’nde müderrislik yapmasının payı büyüktür.⁴ Dolayısıyla Sa’dî’nin Kur’an ve hadisi metinlerini eserlerinde büyük bir ustalıkla kullandığı ifade edilebilir. Sa’dî’nin Kur’an ve hadislerden yaptığı iktibaslar sadece Arapça şiirlerine mahsus olmayıp, Farsça şiirlerinde bunun örneklerini görmekteyiz. Onun Farsça şiirlerindeki sanatsal ve edebî incelikler hakkında değişik dillerde, özellikle de Farsça dilinde çok sayıda akademik makale ve kitap kaleme alınmış, eserleri enine boyuna incelemeye tabi tutulmuştur.

Sa’dî Şirazi’nin Arapça yazdığı şiirlerin de sayısı hayli fazladır. Şâirin tüm Arapça şiirlerindeki lafzî ve manevî iktibaslarını konu edinmek bu makalenin hacmini aşacağından, biz burada Bağdat Mersiyesi’nde Kur’an ve hadislerden lâfzî olarak iktibas ettiği örneklerle değineceğiz. Bu çalışmada ayrıca iktibas edilen beyitlerdeki diğer bazı edebî inceliklere işaret edilmiştir. Metinde iktibas yapılan yerlerin altı çizilmiş ve beyitlerin kolay okunması amacıyla harekelenmiştir. Sa’dî Şirazi Türk toplumu nezdinde genellikle Farsça şiirleri, nesirleri ve gazelleri ile bilinmektedir. Türkiye’de yapılan çalışmalarda şâirin Arapça şiirleri üzerinde ise pek durulmamıştır. Bu durum Şîrâzî’nin Arapça şiirlerindeki edebî inceliklerin büyük ölçüde ihmal edilmesi anlamına gelmektedir. Zira Şîrâzî’nin Arapça şiirlerini konu edinen sayılı akademik makale dışında Türkçede kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

¹ Esvar Musa, “Der Resâ-i Bağdat, Nigahi be Kasâid-i Arabi Sa’dî”, *Sa’dî Şinâsi* 15/1 (Bahar 1391), 168.

² Öznurhan Halim, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 117.

³ Kaimî Hüsyin, “Çigunegi Huzur-i Âyât-i Kur’ani Der Eşar-i Arabî Sa’dî Şirazi”, *Fasıl Name-i Tahassusi Sebki Şinâsi Nazım ve Nasr-i Fârsi* 6/2 (Yaz 1392), 244.

⁴ Yakup Akyüz-Nasseruddin Mazhari, “Sadî Şirazi Düşüncesinde İnsan ve Zaman”, *Uluslararası İslam Medeniyetinde İnsan ve Zaman Sempozyumu Bildirileri*, ed. Bilal Kuşpınar (İstanbul: Bilir Matbaacılık, 2016), 305-318.

Sa'dî Şîrâzî'nin Bağdat ile ilgili kaleme aldığı kasidesi Bağdat Mersiyesi olarak bilinmektedir. Beytlerin son harfları râ olduğundan *Kaside-yi Raiyye* adıyla da bilinmektedir.⁵ Doksan iki beyitten oluşan metin birçok edebî sanatı içinde barındıran dokunaklı ve uzun bir kasidedir. Sa'dî aslında çok veciz uslubu olan bir şâirdir. Ona ait birçok şiirin halk dilinde atasözü halinde kullanılıyor oluşu üslubundaki bu vecizlikten kaynaklansa gerektir. Ancak şâir Bağdat Mersiyesini bilinçli olarak uzun tutmuştur. Zira hilafetin dağılmasına, yüzbinlerce müslümanın öldürülmesine, esir düşmesine ve çok sayıda kültürel zenginliğin yok edilmesine ağıt yakmak, ancak böyle uzun bir kaside vasıtasıyla anlatılabilirdi. Dolayısıyla onun bu kasidesinde gözlemlenen uzun sayılmayıp (gereksiz itnâb), belağtın inceliklerine de uygun düşmüştür.⁶ Bu kasidesinde Sa'dî, son Abbâsî halifesi Müstasım-Billâh'ın (ö. 656/1258) yılında Cengiz Han'ın torunlarından İlhanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı Hülâgû'nun (ö.663/1265) Bağdat'ı işgali sırasında öldürülmesi, Moğolların hunharlığı, şehir halkının başına gelen zulüm ve cefayı etkileyici ve detaylı bir şekilde dile getirmiştir.⁷ Bağdat Mersiyesi'ndeki iktibas üslubunu ele alacağımız bu çalışmanın gelecekte Şîrâzî'nin Arapça eserleri hakkında yapılacak çalışmalara da katkı sunacağı kanaatindeyiz. Adı geçen mersiye hakkında her ne kadar bazı çalışma ve tercüme faaliyetleri varsa da, iktibas sanatı hakkında şuanda kadar bir çalışmaya rastlamış değiliz. Bağdat Mersiyesi'nin incelenmesine geçmeden önce iktibas sanatına dair özet bilgi verilecek; akabinde metindeki iktibas yerleri ve şiirlerin tahliline geçilecektir. Burada iktibasın sözlük ve terim anlamları hakkında kısa bilgi verildikten sonra örneklere geçilecektir.

1. İktibas'ın Sözlük ve Terim Anlamı

Kaf ve sin harflerinin fethasıyla okunan *kabas* (قَبَس) sözcüğü ateş anlamındadır. Fiil olarak kullanıldığında “ateşten köz almayı” ifade eder. İktibas etmek sadece ateş için değil, ilim alma, ilminden pay alma için de kullanılmıştır. Neml sûresinin 7. âyetinde ateş alma anlamında kullanılmıştır. İlim alma anlamında ise Hz. Peygamber'in şu hadisi örnek olarak verilebilir: (من اقتبس علما من النجوم اقتبس شعبة من (النجوم) *nucûm ilminden kim pay almışsa büyüclükten pay almıştır demektir.*”⁸ Terim olarak *müellifin başkasına ait olan bir kelâmı kendi metninde kullanılması anlamındadır.* İktibasın amacı metni süslemek veya sözü pekiştirmek için istişhadta bulunmaktır.⁹

Bu genel tanımın dışında bedî' ilmi açısından iktibasın özel bir tanımı daha vardır. Buna göre iktibas: “Şiir veya nesirde bir âyet-i kerime veya hadis-i şerifin tamamının veya bir kısmının alıntılanmasıdır”.¹⁰ Ancak bazı belağat âlimleri iktibasın diğer ilimlerden, metinlerinden özellikle şiir, hikmet içeren sözler ve atasözlerden de yapılabileceğini dile getirip iktibas alanını geniş tutmuşlardır.¹¹ Hatta İbn Manzûr (ö.711/1311) “istiâre ile ilmden istifade etmek” tabiriyle iktibasın tanımını daha da geniş utmuştur.¹² Alıntılanan ifadenin ifadenin iktibas olabilmesi için âyet ya da hadis olduğunun belirtilmemiş olması gerekir. Bu nedenle “yüce Allah (cc) şöyle buyurdu” veya “Hz. Peygamber (sav)

⁵ Firuz Harirci vd., “Sa'di eş-Şirazi ve Hadiretu'l-İslam Min Hilal-i Kasidetih'r-Raiyye Fi Resâi Bağdat”, *Âfâku'l-Hadare El-İslamiyye, Ekâdimiyye El-Ulum el-İnsaniyyeve'd-Dirâsât Es-Sekâfiyye* 15/1 (Bahar 1433), 1.

⁶ Kerim Delal vd, “Mersiyetu Sa'di eş-Şirazi li medinet-i Bağdat”, *Mecelletu Külliyyeti'l-Âdâb* 97 (Eylül 2011), 349.

⁷ Çetin Kaska, “Sa'dî-i Şirazi'nin Mersiyesi”, *Bitlis İslamiyat Dergisi* 1/1 (Haziran 2019), 46.

⁸ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn* (Kahire: Dâru'l-mektebeti'l-hilâl, tsz), 20; Muhammed Sa'rân, *İlmu'l-luga* (Beyrut: Dâru'n-Nahda el-Arabiyye, tsz.), 50.

⁹ Muhendis Kamil-Mecdi Vehbe, *Mucemu'l-Mustelehat el-Arabiyye fil'-lugat-i ve'l-edeb*, (Beyrut: Mektebetu Lubnan:1984), 56.

¹⁰ Ebu Bekir b. Ali el-Hamevi, *Hizanetu'l-edep ve gayetu'l-ireb*, thk. İsam Şeyhu (Beyrut: Mektebetu'l-Hilal, 2004), 2/455; Ahmed Haşimi, *Cevahiru'l-Belağâ*, (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, ts.), 338.

¹¹ Ebu Câfer Ahmed b. Yusuf er-Ruaynî, *Tarazu'l-hülle ve şifau'l-gulle*, thk. Seyyid Cevheri (Mısır: Sekâfetu'l-Cemâiyye, tsz), 268.

¹² Muhammed b. Makrem, İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, (Beyrut: Dâr's-Sadr, 1993), 3111.

şöyle buyurdu” şeklindeki açıklamalarla yapılan alıntılar iktibas sayılmamıştır. İktibas sanatı ifadeye canlılık ve güzellik kattığı, sözü pekiştirip güzelleştirdiği için edebi bir sanat kabul edilmiştir. İktibas sanatından söz edilebilmesi için alıntının en az bir terkip olması şarttır. Bu sebeple bir söz, âyet veya hadisten tek bir kelimenin alıntılanması iktibas olarak kabul edilmediği gibi, uzun yapılan iktibaslarda makbul sayılmamıştır.¹³

Eserlerinden ve büyük edebiyatçı ve dilcilerin hakkındaki değerlendirmelerinden anlaşılacağı üzere Sa’dî Şîrâzî belagat ilminde yüksek bir mertebeye ulaşmıştır. ¹⁴ Belagatin neredeyse bütün sanatlarını Farsça ve Arapça şiirlerinde kullanan Sa’dî¹⁵, iktibas sanatını da Bağdat Mersiyesi’nde büyük bir ustalıkla kullanmıştır. Hatta bazı araştırmacılar Şîrâzî’nin Bağdat Mersiyesi’ni onun en önemli Arapça şiiri olduğunu ifade ederek şu değerlendirmede bulunmuşlardır: *Sadece Bağdat kasidesi, Sa’dî’nin Arap şiirindeki makam ve mertebesinin yüceliğini göstermesi açısından kâfidir.*¹⁶ Yine Harirçi’nin ifadesine göre: *Bağdat kasidesi hiç şüphesiz gerek şiirzeoki gerekse duyguları yansıtmaması bakımından Sa’dî’nin en etkileyici, şiiri sayılır.*¹⁷ Bunun da ötesinde bazı yazarlar bu kasideyle Şîrâzî’yi devletin yıkılışına dair (Düvel Mersiyesi) ilk mersiye yazan şair olarak nitelemişlerdir.¹⁸

Nitekim “Şeyh Sa’dî, bu mersiyesinde Bağdat’ın Moğollar tarafından işgal edilip halifenin öldürülmesini ve hilafet makamının tamamen imha edilip, yakılıp yıkılmasını, çok acı ve ıstıraplı bir üslupla dile getirmektedir. Öte yandan kadın erkek demeden silahsız pek çok masum insanın acımasızca kılıçtan geçirilmesi, cami ve kütüphanelerin tarumar edilmesi gibi insanlık dışı olaylara da önemle vurgu yapmıştır. Bağdat Mersiyesi adıyla bilinen ve doksan iki beyti ihtiva eden bu kaside, devrin adil, dürüst idarecilerine övgü, vaaz ve nasihatlar içerdiği gibi başa gelen bela ve musibetler karşısında insanoğlunun eli kolu bağlı çaresiz düştüğünü nükteli ve edebi bir üslupla işlemiştir”.¹⁹ Bu metinde kullanılan edebî üsluplardan biri de iktibastır. Beyitlerde kullanılan iktibaslar ne kısa ne de çok uzundur. Belagat âlimleri iktibas sırasında asıl metinde küçük değişikliklerin yapılmasında bir sorun görmemiştir.²⁰ Şîrâzî buna bağlı olarak mersiyesindeki bazı iktibaslarında asıl metinde cüzi tasarruflarda bulunurken bazılarında Kur’an âyetleri ve hadis rivayetlerinin metinlerini olduğu gibi kullanmıştır. Bu çalışmada bütün beyitler tek tek gözden geçirilip iktibas içeren beyitler tepit edilip beyitlerin sırasına göre sıralanmıştır. Burada ilk olarak şâirin Bağdat Mersiyesi’nde Kur’an’dan yaptığı iktibaslarla başlamak daha uygun olacağına kanaatindeyiz.

2. Kur’ân’dan Yapılan İktibaslar

İktibas sanatı ilk defa Kur’an âyetlerinin nazım ve nesirlere girmesiyle başlamıştır. İlk iktibas sanatının örneklerini Hz. Peygamber’in hadislerinde, mektuplarında ve hutbelerinde karşılaşmak mümkündür. Daha sonra Hulefây-i Râşidîn de aynı çizgiyi devam ettirmiştir.²¹ Hicri altıncı ve yedinci

¹³ Ali Bulut, *Belagat Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 164.

¹⁴ Muslehuddin Sa’dî, *Bustan*, (Tahran: İntişarât-i Kuknus, 1396), 295; Nur Muhammed Ali Kudat, “Kıraetu’n-Nakdiyyetun fi Eşâr-i Sa’dî eş-Şîrâzî el-Arabîyye”, *Mecelle el-Cemiyeye el-İlmiyye el-İraniyyeli’l-luğati’l-Arabîyyet-i ve âdâbiha* 20/2 (Sonbahar 2011), 1.

¹⁵ Kemalcu Mustafa-Zari İlham, “Tahlil-i BelağîEşâr-i Sa’dî Ba Nigâh Be Teşbih”, *Pejuhiş Namey-i Nekt-i Edebi ve Belağat* 2/1 (Bahar Yaz 1392), 81; Meşhedî Muhammed Emir vd., “Nekid ve Tahlil-i İstîârî Der Eşâr-i Arbi Sa’dî”, *Pejuhiş Namey-i Nekt-i Edebi ve Belağat* 7/1 (Bahar 1397), 217.

¹⁶ Esvar Musa, “Der Resâ-i Bağdat, Nigahi be Kasâid-i Arabi Sa’dî”, 168.

¹⁷ Harirçi Firuz vd., “Sa’dî eş-Şîrâzî ve Hadiretu’l-İslam Min Hilal-i Kasidetih’r-Raiyye Fi Resâi Bağdat”, 1.

¹⁸ Hüseyinlyasi- Fuadiyan Muhammed Hasan, “Nigah-i Be Berhi Vijegihâ ve Zarafethây-i Eşâr-i Arabî Sa’dî”, *Fasıl Nâme-yi Tahassusi Sebki Şinasi Nazm ve Nesr-i Farsi* 8/2 (Yaz 1394), 62.

¹⁹ Ünal Ömer, “Sa’dî Şîrâzî’nin Arapça Şiirleri ve Bağdat Mersiyesi”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 6/21 (Bahar 2006), 99.

²⁰ Muhendis Kamil-Mecdi Vehbe, *Mucemu’l-Mustelehat el-Arabîyye fil-lugat-i ve’l-Edeb*, 56.

²¹ Ahmed b. Ali Kalkaşandi, *Subh’ü-A’şa fi Sinaati’l-İnşa*, (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 1/201-217.

asırlarda iktibas sanatının kullanımı daha da yaygınlık kazanmıştır. Arap dilinde ortaya çıkan bu sanat sonradan Farsça ve diğer dillere de geçmiştir.²² Öyle ki Câhız (ö. 255/869) Kur'an'dan istiştahatta bulunmayı sözün, şiirin ve nesrin güzelliğinden saymıştır.²³ Bazı edipler de hutbenin, şiirin ve nesirin Kur'ânî ifadelerden yoksun oluşunu edebî yönden bir nevi eksiklik saymıştır.²⁴ Şîrâzî de iktibas sanatının yaygın biçimde kullanıldığı yedinci asırda yaşamış olması hasebiyle Kur'ân ve hadislerden iktibas yapma sanatına şiirlerinde sıkça başvurmuştur.

Örneğin mersiye'nin hemen ilk beytinde Kur'ân'dan iktibas yapılmaktadır. Şimdi ilgili örnekleri sırayla inceleyelim:

1- حَبَسْتُ بِجَفْنِي الْمَدَامِغَ لَا تَجْرِي فَلَمَّا طَغَى الْمَاءُ اسْتَطَالَ عَلَى السُّكْرِ

"Gözyaşlarımı akmasın diye kirpiklerimle hapsetmeye çalıştım, fakat su taşınca seddi aştı (kirpiklerim bunu önleyemedi ve gözyaşlarım döküldü.)"²⁵

Bu beyitte şâir kirpik, gözyaşı, su, set gibi sözcüklerden âdetâ tasviri bir tablo oluşturmuştur. Burada şiirin ikinci mısrasında geçen طغى الماء (su taşıtı) ifadesi Hâkka sûresinin aşağıdaki âyetinden iktibas edilmiştir:

(إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ) (الحاقة 11/69)

"Bir zamanlar sular coştuğu vakit sizi gemide kuşkusuz biz taşıdık"²⁶

Şîrâzî bu beyitte okuyucuyu iki manzara ile karşı karşıya bırakmıştır; bir tarafta gözyaşlarıyla dolu gözyaşları kirpiklerini zorlayan mahzun birinin gözyaşları, diğer tarafta Nuh Tufanı ve her tarafı saran, taşan suyun med ceziri vardır. İşte şâir her tarafı kuşatan engin, korkutucu bir tufanın tasvirini harikulade bir zarafetle ağlayan iki göze sığdırmıştır. "Aslında Sa'dî Nuh Tufanı'nda anlatılan o tasviri almış ve kendi hâlinin bir aynası mahiyetinde kullanmıştır"²⁷. Ayrıca bu beyitte kirpikler seddin önündeki duvara, gözyaşları da bendini çiğneyen ve taşan suya benzetilmiştir. Dolayısıyla bu beyitte iktibasın yanı sıra, teşbih-i temsilive teşbih-i zımnî sanatı da kullanılmıştır.

2- لَنْ هَلَكَ النَّفْسَ عِنْدَ أُولَى النَّهَى أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ عَيْشٍ مُنْقَبِضِ الصَّدْرِ

"Çünkü akıl sahipleri nezdinde ölmek bunalım içinde yaşamaktan daha sevimlidir"²⁸. Bu beyitte geçen أُولَى النَّهَى tabirinin Tâhâ sûresinin şu âyetinden iktibas olduğu aşikârdır:

(كُلُوا وَارْزُقُوا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولَى النَّهَى) (طه 54/20)

"Öyleyse onun nimetlerinden hem kendiniz yiyin, hem de hayvanlarımıza yedin! Gerçekten bunda akıl sahipleri için nice âyetler işaretler vardır."²⁹ Görüldüğü üzere buradaki iktibasta sadece âyetin son ibaresi alıntılanmıştır.

²² Emiri Seyid Muhammed vd., "Berresi Tatbiki Âyât ve Ahadis Der Gülistan-i Sa'dî ve Merzubannâme", *Fasıl Namey-i Tahassusi Pejuhişhây-i Miyan Riştay-i Kur'an'ı Kerim* 8/2 (K13 1396), 86.

²³ Emel İbrahim, *el-Eseru'l-Arabi fi edeb-i Sa'di Şirazi*, (Kahire: Daru'l-Kütübî'l Mısıriyye, 2000), 193.

²⁴ Emel İbrahim, *el-Eseru'l-Arabi fi edeb-i Sa'di Şirazi*, 194.

²⁵ Muslehuddin Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, thk. Muhammed Ali Furuğî, (Tahran: İntişarât-i Kuknus, 1395), 789.

²⁶ Kur'an Meali, çev. Yusuf Işıcık (Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 1. Basım, 2008), el-Hâkka 69/11.

²⁷ Muhsin-i Zulfikari, "Zeban Ve Tasvir Der Tabirât-ı Kur'an-i Kasâid-i Arabi Sa'dî", *Fasıl Namey-i İlmi Pejuhişi, Pejuhişhây-i Edebi-Kur'an-i 3/1* (Bahar 1394), 167.

²⁸ Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 789.

²⁹ Tâhâ 20/54.

Şîrâzî bu beyitte bunalım içerisinde yaşamının, ölümden daha kötü olduğunu ifade etmiştir. Bu beyitte ayrıca Bağdat'ta Moğollar tarafından uygulanan vahşet ve zulmün gönül ehline ağır gelen yönüne işaret edilmiştir. Moğolların istilası kâbus olup, adeta akıl sahibi insanların nefeslerini sinelerine hapsetmiş, hatta yaşamdan bile onları bezdirmiştir. Ayrıca hissiyatı güçlü olan akıl sahipleri nezdinde ya mutlu yaşamak vardır veya ölüm; çünkü zorba ve zalim yönetimin gölgesinde kalan hür insanların ruhları iyice daralmış vaziyette.

3- لَفَدْتُ نَكَلْتُ أُمَّ الْفَرَىٰ وَ لِكَعْبَةٍ مَدَامُغٌ فِي الْمِيزَابِ تُسَكَّبُ فِي الْحِجْرِ

“Beldelerin anası (Mekke) yetim kaldı (hilafetin düşmesiyle), Kâbe'nin öyle gözyaşları vardı ki (altın) olduğundan Hicr-i (İsmail)'e doğru dökülüyordu”.³⁰

Beyitte geçen Ümmü'l-kurâ tabiri En'âm sûresinin 92. âyetinden iktibastır.

(وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا) (الأنعام 92/6)

“Bu (Kur'ân), Ümmü'l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır”.³¹ Her ne kadar bir kelimedenden iktibasın olamayacağı haakında görüş belirtilmiş olsa da, beyitlerde iktibas edilen ifadelerin Kur'an ve hadis eksenli olması, bununla birlikte beyitlerde zikredilen müfret veya mürekkep bazı tabirler halk arasında Kur'an ve hadis vasıtasıyla yaygınlaşıp yerleştiğinden dolayı, makalede iktibasa örnek olarak zikredildi. Ayrıca bu müfret örnekler sıradan ibareler olmayıp, yerleşmiş terimler ve simgelerden oluşmaktadır. Öyle ki bu ifadeleri her hangi bir nazm veya nesirde gördüğümüz zaman derhal âyeti anımsatmaktadır.

Şâir beyitteki Ümmü'l-Kurâ tabirini Bağdat şehri için kullanmıştır. Çünkü o dönemde hilafet düşmüş ve Müslümanların merkezi sayılan en büyük şehir başsız ve yetim kalmıştır. Bu beyitte Bağdat'ta yaşananların bütün İslam âlemini etkilediğini anımsatan Şîrâzî, bunu betimlemek maksadıyla Kâbe'yi gözyaşlarına boğulan insan gibi tasvir etmiştir. Ayrıca bu beyitte *muşebbeh bihi* hazfedilip, ona ait olan “ağlama” sıfatı zikredildiğinden *istiârey-i mekniyye* sanatı kullanılmıştır.

4- بَكَتْ جُدُ الْمُسْتَنْصِرِيَّةُ نُدْبَةً عَلَى الْعُلَمَاءِ الرَّاسِخِينَ ذَوِي الْحِجْرِ

“Müstansiriyye'nin duvarları, ilimde yüksek seviyelere ulaşan bilginlere yas tutarak ağladı”.³²

Beyitte geçen *râsihîn fi'l-ilm* tabiri Kur'an'ı kerimde iki yerde geçmektedir. Bağdat'ta âlimlerin katledilmesine işaret eden Şîrâzî, beyitte *istiare* sanatını da kullanmıştır.

(وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا) (آل عمران 7/3)

“Bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır”.³³

(لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ) (النساء 162/4)

“Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler-...”³⁴

³⁰ Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 789.

³¹ el-En'âm 6/92.

³² Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 789.

³³ Âl-i İmran 3/7.

³⁴ Nisâ 4/162.

5-أيا أحمد المغموم لست بخاسرٍ و رُوْحَكَ و الْفِرْدَوْسُ عَسَىٰ مَعَ الْبُسْرِ

“Ey masum Ahmet (Müsta’sım-Billâh)! Zararda olan sen değilsin; çünkü senin ruhun Firdevs’tedir, zorluğun ve sıkıntının arkasından ferahlık vardır”.³⁵

Mersiyenin bu beytinde Şîrâzî küçük bir tasarruf ile İnşirah sûresinin 5. ve 6. âyetlerinden iktibas yapmıştır. Şâir, şiirin vezin ve ahenginin bozulmaması için ise *mea* edatını diğer iki sözcüğün arasında kullanmıştır. Hâlbuki Kur’ân metninde bu edat *usr* ve *yusr* kelimelerinin baş kısmındadır. Ayrıca bu iki zıt sözcüğün kullanımıyla beyitte *tıbak* sanatına da başvurulmuştur.

(فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا، إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا) (الإنشراح 6-5/94)

“Şüphesiz ki zorluğun yanı sıra bir kolaylık vardır, evet, hiç şüphesiz zorlukla beraber kolaylık vardır”.³⁶

6- وَ جَنَّاتٍ عَدْنٍ حَقَّقَتْ بِمَكَارِهِمْ فَلَا بُدَّ مِنْ شَوْكٍ عَلَىٰ فَتَنِ الْبُسْرِ

“Adn cenneti, hoş gitmeyen engellerle (nefsin istek ve arzular ve yasaklarla) çepeçevre sarılıdır; elbette olgunlaşmış hurmanın dallarında diken de vardır”.³⁷

Bu beyitin birinci bölümünde hem Kur’ân hem de hadis rivayetinden iktibas vardır. *Cennâtu Adnin* tabiri Kur’ân’dan devamı ise bir hadis rivayetinden alıntılanmıştır. *Cennâtu Adn* ifadesi Kur’ân’da defalarca zikredilmektedir. Biz burada sadece örnek olarak bir âyeti zikretmekle yetineceğiz.

(جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ)

“O güzel son, babalarından, eşlerinden ve neslinden lâıyk olanlarla birlikte girecekleri Adn cennetleridir”.³⁸

Aynı zamanda bu beyitte anlamı vuzuha kavuşturmak için *teşbih-i temsili* sanatına da başvurulmuştur. Sîrâzî, Bağdat’ ta halka reva görülen bu eziyeti cennet kapılarını açmanın bir vesilesi olarak görmekte ve şu manaya vurgu yapmaktadır: “Dünyada maruz kaldığımız bütün sıkıntılar ve musibetler aslında bizi cennete götürecek vesilelerdir”.³⁹

7- هَنِيئًا لَهُمْ كَأْسُ الْمَنِيَةِ مُتْرَعًا وَمَا فِيهِ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ عَظْمِ الْأَجْرِ

“Dopdolu olan ölüm kadehi, onlara (şehitlere) afiyet olsun; ayrıca Allah katında onlara büyük mükâfatlar vardır”.⁴⁰

Bu beytin ikinci mısrası Müzzemmil sûresindeki şu âyeti anımsatmaktadır:

(وَمَا تَقْدِمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا) (الرعد 23/13)

...hayır olarak kendi nefisleriniz için önceden takdim ettiğiniz şeyleri daha hayırlı ve daha büyük bir ecir (karşılık) olarak Allah katında bulacaksınız.⁴¹

³⁵ Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 790.

³⁶ el-İnşirah 94/5-6

³⁷ Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 790.

³⁸ Ra'd 13/23.

³⁹ Hariçî Feyruz vd., “Sa'dî eş-Şîrazi ve Hâdiretu'l-İslam Min Hilal-i Kasidetih'r-Raiyye Fi Resâi Bağdat” 49.

⁴⁰ Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 790.

⁴¹ Müzzemmil 73/20.

Şîrâzî bu beyitte iktibas yaparken âyetin asıl metninde yer alan sözcüklerin yerlerini değiştirmiştir. Âyette geçen *ism-i tafidili (efdal)* şiirin ahenk ve vezni gereği mastara dönüştürmüş, *hayır* kelimesini hafzetmiş ve *min* edatını eklemiştir.

8- فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفاً وَعْدِهِ بِأَنَّ لَهُمْ دَارَ الْكِرَامَةِ وَ الْبُشْرَى

“Sakın ola Allah’ın, -şehitler için vaat ettiği- ‘onlar için şeref ve sevinç yurdu vardır’ sözünden döneceğini sanma”.⁴²

Bu beytin ilk mısrası İbrâhîm sûresinin 47. âyetinden yapılan tam bir iktibastır.

Âyette şöyle buyrulur:

(فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفاً وَعْدِهِ رُسُلُهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ) (İbrahim 47/14)

“Sakın Allah’ı, resullerine verdiği söze ters düşer sanma. Allah Aziz’dir, intikam da alır”.⁴³

Şîrâzî, bu mısradaki âyet metnini olduğu gibi kullanmıştır. Âyette zikredilen Allah’ın sözü ise müfessirlere göre Müslümanlara dünya ve ahirette yardım vaadinden ibarettir.⁴⁴ Bu bağlamda şiirin ikinci mısrası da âyetten çıkarılan anlama uygun düşmüştür.

9- عَلَيْهِمْ سَلَامٌ اللَّهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ بِمَقْتَلِ زُورَاءِ إِلَى مَطْلَعِ الْفَجْرِ

“Allah’ın selamı tan yeri ağarıncaya kadar Zevrâ (Bağdat)’nın şehitlerinin üzerine olsun”.⁴⁵

Bu şiirin hem birinci hem de ikinci mısrasında iktibas sanatı vardır. İlk mısradaki *Selânullâhi* ve *leyle*, ikinci mısradaki ise *metlai’l-fecr* ifadeleri Kadir sûresinin 5. âyetini andırmaktadır. İlgili âyette şöyle buyrulur:

(سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ) (القدر 5/97)

“O gece tan yeri ağarıncaya kadar esenlik vardır”.⁴⁶

Şîrâzî âyette müsned konumunda olan hafzedilmiş *lafz-i celaleyi* açığa çıkartmış, ayrıca *matlayi-l fecir* ifadesinden önce gelen *hatta* edatı yerine şiirin ahenk uyumu gereği *ilâ* edatını kullanmıştır.

10- أَأَبْلَغُ مِنْ أَمْرِ الْخِلَافَةِ رُثْبَةً هَلُمُّ أَنْظَرُوا مَا كَانَ عَاقِبَةَ الْأُمْرِ

“Hilafet makamından daha yüce bir makam var mıdır? Gelin ve hadisenin sonu ne oldu bir bakın!”⁴⁷

Beyitte geçen *akibetu’l-emir* ifadesi Hac sûresinin 41. âyetinde geçmektedir:

(الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ) (الحج 41/22)

“Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar. İşlerin sonu Allah’a varır”.⁴⁸

⁴² Sa’dî, *Kasâid-i Sa’dî*, 790.

⁴³ İbrâhîm 14/47.

⁴⁴ Ebü’l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsirü’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk, Ebul Hüseyin Şemseddin, (Beirut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419), 4/518.

⁴⁵ Sa’dî, *Kasâid-i Sa’dî*, 790.

⁴⁶ Kadir 97/5.

⁴⁷ Sa’dî, *Kasâid-i Sa’dî* 790.

⁴⁸ el-Hac 22/41

Bu beyitte *muzâfunileyh* olan *emr* sözcüğü âyette çoğul *umûr* olmasına karşın tekil olarak kullanılmıştır.

11- كَأَنَّ شَيْطَانِينَ الْقُبُودِ تَفَلَّتَتْ فَسَالَ عَلَى بَغْدَادَعَيْنٍ مِنَ الْقَطْرِ

“Sanki şeytanların bağları çözülmüş ve Bağdat yöresine bakır madeni eritip dökülmüştü”.⁴⁹

Beyitte *Aynum mine'l-kıtri* tabiri Sebe' sûresinin 12. âyetinden iktibas edilmiştir. Âyette şöyle buyrulur:

(وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ) (السبا 12/34)

“Onun için bakır madenini eritip akıttık”.⁵⁰

Bu beyitte hapisneden kaçmış, bağları çözülmüş, ne yapacağını bilmez şekilde yalpalayan ve her şeyi kırıp döken Tatar ordusu, yüksek bir yerden Bağdat'ın üzerine dökülen bakır madenine benzetilmiştir. Dolayısıyla bu beyitte iktibasın yanı sıra *teşbih-i temsili* sanatı kullanılmıştır.

12- رَجَحْتَ الْهَيْدَىٰ إِنْ كُنْتَ عَامِلٌ صَالِحٌ وَإِنْ لَمْ تَكُنْ وَالْعَصْرِ إِنَّكَ فِي خُسْرِ

“Salih amelin varsa hidayeti kazandın demektir; şayet yoksa ”asra and olsun ki zarardasın”.⁵¹ Bu beyit Asr sûresinin 1. ve 2. âyetlerinden iktibas edilmiştir.

(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ) (العصر 1/103)

“Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır”.⁵²

Burada Şîrâzî küçük bir tasarruf ile yani *el-insân* ve tekit lamının düşürülmesiyle iktibas yapmıştır. Aynı zamanda *rabihte* ile *husr* kelimeleri arasında *tıbak* sanatı mevcuttur. Cümlede bir şeyi zıddı ile zikretmek anlamı pekiştiren ve açıklığa kavuşturan bir üsluptur.⁵³

13- عَفَى اللَّهُ عَنَّا مَا مَضَىٰ مِنْ جَرِيمَةٍ وَمَنْ عَلَيْنَا بِالْجَمِيلِ مِنَ الصَّنَائِرِ

“Allah geçmiş günahlarımızı bağışlasın, bize de sabr-ı cemîl nasip eylesin”.

Bu beyitte geçen *cemil mine's-sabır* ibaresi Yusuf sûresinin 18. âyetinden iktibasır:

(وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ) (يوسف 18/12)

“Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Ya'küb, “Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) güzelce sabretmektir”.⁵⁴

Bu âyette kardeşlerinin Yusuf'a yönelik tutumu karşısında Hz. Yakub'un verdiği tepkiye işaret edilmektedir. Şâir bu beyitte Bağdat'ta Moğollar tarafından işlenen cinayetleri, kardeşleri tarafından Yusuf (a.s)'a reva görülen muameleye benzetmiş, kendisi ve halk için de Allah'tan Ya'kub (a.s)'un sabr-ı cemîlini niyaz etmiştir.

⁴⁹ Sa'di, *Kasâid-i Sa'di* 791.

⁵⁰ Sebe' 34/12).

⁵¹ el-Asr 103/1-2.

⁵² Asr 103/1-2

⁵³ Nasseruddin Mazhari –İmad Abdelbaky Aly, *Belâgat*, (Ankara: Sonçağ, 2020), 165.

⁵⁴ Yûsuf 12/18.

Şîrâzî bu beyitte daha önce işlenen ve büyük felakete (Bağdat'ın tarumar edilmesine) sebebiyet veren günahlardan Allah'ın affına sığınır; aynı zamanda bu kayba karşı Allah'tan *sabr-ı cemîl* niyaz eder.⁵⁵ Aslında burada Bağdat'ın kaybedilmesi ve hilafetin düşmesi Yusuf'un kaybolmasına benzetilmiştir. Burada aynı zamanda Bağdat şehri Hz. Yusuf'a, insanların hal-i pürmelâli ise Hz. Yakub'un haliyle özdeşleştirilmiştir. Dolayısıyla beyitte teşbih sanatı da kullanılmıştır.

14- وَلَوْ كَانَ كِسْرَى فِي زَمَانِ حَيَاتِهِ لَقَالَ إلهي أَشُدُّ بِدَوْلَتِهِ أُزْرِئِي

“Kisrâ onun (Ebûbekir'in) yaşadığı zamanda hayatta olsaydı muhakkak 'Allah'ım onun devletiyle gücüme güç kat', derdi".⁵⁶

Beyitte altı çizili olan kısım Tâhâ sûresinin 31. âyetinden iktibas edilmiştir: Âyette şöyle buyrulur:

(اشُدُّ بِهِ أُزْرِئِي) (طه 31/20)

“Onunla gücümü pekiştir”⁵⁷

Bu âyette Musa (as) Allah (cc)'tan Harun (as) ile gücüne güç katmasını isteyip duada bulunmuştur. âyette *bihi* sözcüğü yerinde Sa'dî *bidevletihî* sözcüğünü getirmiştir. Tabi ki burada kastedilen kişi Fars Hükümdarı Ebu Bekir Sa'd b. Zenki (ö.1260/623)'dir.⁵⁸ Bu beyitte iktibasın yanısıra *mübalağa* sanatı da vardır.

15- وَ مَا الشَّعْرُ أَيَّمِ اللَّهِ لَسْتُ بِمُتَّبِعٍ وَلَوْ كَانَ عِنْدِي مَا يَبَايِلُ مِنْ سِحْرِ

“Allah'a yemin ederim ki Bâbil'in o büyüülü (güzellikleri) ben de olsa bile, şiirde bir yenilikçi olduğum iddiasında değilim”.⁵⁹

Bu beyitte geçen *sihir* ve *Babil* sözcükleri Bakara sûresinin 102. âyetini anımsatmaktadır Âyette şöyle buyrulmaktadır:

(يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ بِنَايِلَ هَاوُوتَ وَمَا زُوتَ) (البقرة 102/1)

“...İnsanlara büyü yapmasını ve Babil'deki Harut, Marut adlı iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı.”⁶⁰

Bu iki sözcükle, Babil'de yaşayan ve sihirleriyle ünlü olan *Harut ve Marut*'un hikâyesine işaret edilmektedir. Şîrâzî burada şiir yazma iddiasında olmadığını dile getirerek kasidesinde şiir sanatını sadece ağıt yakmak ve kara günlerde yaşanan olayları hatırlatmak için kullandığını dile getirmektedir.

16- أَخْبِثْ أَخْبَارًا تَضِيقُهَا صَدْرِي وَ أَحْمِلْ أَصَارًا يَنْوُءُ بِهَا ظَهْرِي

“Benim bu konuşman aslında canımı sıkan bir takım olaylardandır, aynı zaman öyle ağır yükler taşıyorum ki belimi bükmüş durumda”.⁶¹

Bu beyitte geçen *yedîku bihâ sadri* ifadesi, Hicr sûresinin 97. âyetinden iktibas edilmiştir. Âyet şu şekildedir:

⁵⁵ Muhsin-i Zulfikari, “Zeban Ve Tasvir Der Tabirât-ı Kur'an-i Kasâid-i Arabi Sa'dî”, 164.

⁵⁶ Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 792.

⁵⁷ Tâhâ 20/31.

⁵⁸ Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 792.

⁵⁹ Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 792.

⁶⁰ Bakara 2/102.

⁶¹ Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 792.

(وَلَقَدْ نَعَلْنَا أَنتَكَ بِضِيقِ صَدْرِكَ بِمَا تَقُولُونَ) (الحجر 97/15)

“Doğrusu biz, onların ileri geri söyledikleri kötü sözler yüzünden canının sıkıldığını, göğsünün daraldığını çok iyi biliyoruz”.⁶²

Şîrâzî, âyette geçen muhatap zamirini mütekellim zamirine dönüştürmüş ve ifadeye *biha* edatını eklemiştir. Beytin ikinci mısrasındaki *ahmilu âsâren* ifadesi ise Bakara sûresinin son âyetini anımsatmaktadır. Âyette şöyle buyrulur:

(وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا) (البقرة 286/2)

“Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme..”⁶³

Beyitte iktibas edilen âyetin ifadesinde küçük bir değişiklik yapılmıştır. âyette tekil olan *isr* kelimesi çoğul olarak *âsâren*, âyette geçen nehi fiili de mazi fiil-*ahmilu*-şeklinde kullanılmıştır.

17- نَوَائِبُ دَهْرٍ لَيْتَنِي مِثُّ قَبْلِنَا وَ لَمْ أَرْ عُذْوَانَ السَّفِيهِ عَلَى الْجَبْرِ

“Ey zamanın musibetleri! Keşke bu olaylardan önce ölseydim de adi kişilerin büyük âlimlere olan düşmanlıklarını görmemiş olsaydım”.⁶⁴

Beyitte geçen *Leyteni mit'tü kablehâ* ifadesi Meryem sûresinin 23. Âyetinden iktibas edilmiştir. Hz. Meryem'e kavminin yönelttiği iftiralara nasıl ağır geldiyse, Şîrâzî'ye de Bağdat'ın mezalimi o kadar ağır gelmiştir. Bu beyitte iktibas dışında *sefih* ile *hibr* sözcükleri arasında tıbak sanatı kullanılmıştır. Âyetin metni şu şekildedir:

(قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِثُّ قَبْلِنَا هَذَا وَ كُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا) (مریم 23/19)

Görüldüğü gibi yukarıdaki örneklerde zikredilen beyitlerde yapılan iktibaslar hazin bir tabloyu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Şîrâzî mersiyesinin üslubuna uygun bir biçimde ilk beyti ağlamayla başlatmış ve makama uygun olarak diğer kelimeleri, ifadeleri sıraya dizmiştir. Hilafetten sonra İslam dünyasının yetim kaldığını vurgulayarak halifenin ve Müslümanların eski şan ve kudretine duyduğu özlemi dile getirmiştir. Şâir döneminin insanlarını bu büyük musibete karşı sabır ve sebata davet etmiş, Allah'ın yardımı ve uhrevi sevabın Müslümanlara ait olduğunu vurgulamıştır. Moğolları zincirleri boşalmış, bağları çözülmüş şeytanlara benzeten Şîrâzî, maksadının şiir yazmak olmadığını ancak şiiri derdini dökme, olan bitenleri ibretlik bir şekilde anlatmak için kullandığını belirtmiştir. Şâir, bütün bu trajik olayları ele alırken ifadeleri iktibas etme konusunda son derece seçici davranmıştır. En etkileyici, teselli edici, duygusal tesiri güçlü ve tasvir etmeye elverişli örnekler seçmeye özen göstermiştir.

3. Hadislerden Yapılan İktibaslar

Sa'dî Şîrâzî, Farsça ve Arapça şiirlerinde Hadis lafızlarından iktibasta bulunmuştur. Şâirin eserlerini gözden geçiren birisi onun şiir ve nesirde hadislerden ne kadar alıntı yaptığını rahatlıkla fark edecektir. Şîrâzî Arapça şiirlerinde bazen telmih ve işaretle bazen de asıl metnini olduğu gibi naklederek hadis rivayetlerinden iktibasta bulunmuştur.⁶⁵ Şimdi, şâirin Bağdat Mersiyesi'nden buna dair bazı örnekler verelim:

⁶² Hicr 15/97.

⁶³ Bakara 2/286.

⁶⁴ Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 789.

⁶⁵ Firuz Hırirci vd., “Sa'dî eş-Şîrazi ve Hadiretu'l-İslam Min Hilal-i Kasidetih'r-Raiyye Fi Resâi Bağdat” 49.

1- أَعْزَبُ مِنْ هَذَا يَعُودُ كَمَا نَدَى وَسَيُّ دِيَارِ السَّلِيمِ فِي بَلَدِ الْكُفْرِ؟

2-“Barış beldelerinin esirlerinin küfür beldelerinde esir düşüp satılmalarından daha garib bir şey olabilir mi?”⁶⁶

Bu beyitte şâir bir önceki örnekte iktibasta bulunduğu hadise işaretle Müslümanların-davetin ilk yıllarında olduğu gibi- âciz, çaresiz düştüklerine vurgu yapmıştır. Bu iktibasta Şîrâzî metindeki - *yeudu kemâ bedee*- lafzını olduğu gibi kullanmış, sadece *sin* harfini muzârî fiilin başından hazfetmiştir. Şâir, Bağdat’ ta olan bitenleri gören bir gözün, gözlerine inanamayacağını anlatmak için ise *istifhâm-ı inkârî* üslubuna başvurmuştur.

2- وَجَنَاتٌ عَذْبٌ خُفِّفَتْ بِمَكَارِهِمْ فَلَا يَدُّ مِنْ شَوْكٍ عَلَى فَنَنِ الْبُسْرِ

3-“Adn cenneti, insanın hoşuna gitmeyen engellerle (nefse ağır gelen yasaklarla, arzularla) çepeçevre sarılıdır; elbette olgunlaşmamış hurmanın dallarında diken olur”.

Bu beyitte Kur’ân’dan yapılan iktibasa daha önce değinilmişti. İlk mısradaki *Huffifet bi mekarihini* ifadesine gelince bu Buhârî’ de geçen sahih bir hadisten iktibas edilmiştir:

(خُفِّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ، وَخُفِّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ)

“Cennetin etrafı mekarihle (nefsin hoşlanmadığı şeylerle) sarılmıştır. Cehennem etrafı da şehevi (nefsin arzuladığı, cazip) şeylerle sarılmıştır.”⁶⁷

Şîrâzî bu beyitte şiirin ahenk ve insicamını korumak için *fa* harfini (*huffifet*) şeklinde tekrarlamıştır. Ancak rivayetlerde ifade *huffet* olarak geçmektedir. Beyitte *teşbih-i temsilinin* yanı sıra, âyet ve hadis rivayetinin tek bir mısradaki iktibas edilmesi bakımından nadir bir üslup kullanılmıştır.

3- تَهَنَّا بِطِيبِ الْعَيْشِ فِي مَقْعَدِ الرِّضَى وَ دَخَّ جَيْفَ الدُّنْيَا لِطَائِفَةِ النَّسْرِ

4-“Sen, hoşnutluk makamında yaşamını mutlu geçirmeye çalış; dünyanın leşlerini de akbaba grubuna bırak”.⁶⁸

Beyitte geçen *ciyefi’ d-dünya* ifadesi Hz. Alî’ de biten bir *mevkuf* hadisten iktibastır. Hadisin tam metni kitaplarda şu şekilde geçmektedir:

(قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ: الدُّنْيَا جَيْفَةٌ وَطَلَابُهَا كِلَابٌ، فَمَنْ أَرَادَ الْجَيْفَةَ فَلْيَصْبِرْ عَلَى مُخَالَطَةِ الْكِلَابِ)

“Alî b. Ebi Tâlib şöyle buyurdu: Dünya bir leştir, tâlipleri de köpeklerdir. Kim o leşi isterse köpeklerin arasına karışmayı göğüslesin”.⁶⁹

Şâir hadis metninde müfred geçen *cife* sözcüğünü şiirde cemi olarak *ciyef* şeklinde kullanmıştır. Ayrıca hadisteki *kilâb* (köpekler) sözcüğünü *râiyye* kasidesine uydurmak için *nesr’e* (akbaba) dönüştürmüştür. İki de leş yiyen ve yırtıcı olmalarından dolayı şiirin anlamıyla hadisin anlamı birbirini tamamlamıştır.

⁶⁶ Sa’dî, *Kasâid-i Sa’dî*, 790.

⁶⁷ Buhari, “*Rikâk*” 36, (No. 2559).

⁶⁸ Sa’dî, *Kasâid-i Sa’dî*, 790.

⁶⁹ Yahya b. Hüsyn, el-Curcanî, *Tertibü’l-emâli el-hamisiyye li’s-Şeceri*, thk. Muhammed Hasan, (Beirut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 2/267; Ebu Nueym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-evliya ve tabekatu’l-esfiya*, (Beirut: Daru’l-Kütübî’l-Arabi, 1974), 8/238.

4- إِذَا كَانَ لِلْإِنْسَانِ عِنْدَ خُطُوبِهِ يَزُولُ الْغَى طُوبَى لِمَمْلَكَةِ الْفَقِيرِ

5-“İnsanın zenginliği tehlikelerle yok olup giderse, o zaman fakirlik saltanatına müjdelersun!”.

Beyitte geçen *tûba li memleketi'l-fakri* ibaresi şu hadis rivayetini anımsatmaktadır:

(طُوبَى لِلْفُقَرَاءِ مِنْ أُمَّتِي)

“Ne mutlu ümmetimin fakirlerine!”.⁷⁰

Şîrâzî, iktibas yaparken şiirin ahenk ve akışını göz önüne alarak hadisin sözcüklerini değiştirmiş ve bazı eklemelerde bulunmuştur. *Fukara* sözcüğünü master olarak kullanmış, *memleke* sözcüğünü de fazladan eklemiştir.

5- نَوَائِبُ دَهْرٍ لَيْتَنِي مُتُّ قَبْلَهَا وَ لَمْ أَرُ عُدْوَانَ السَّفِيهِ عَلَى الْجَائِرِ

“Zamanın musibetlerine eyvah olsun! Keşke bu olaylardan önce ölseydim de adi kişilerin büyük âlimlere olan düşmanlıklarını görmemiş olsaydım”.⁷¹

Daha önce bu beyitte Kur’ân’dan iktibas yapıldığı ve tıbak sanatının kullanıldığına dair bilgi vermiştik. Beyitin birinci mısrasında geçen *nevâibu dehrin* ifadesi ise olduğu gibi bir hadis rivayetinden alıntıdır. İlgili rivayet şöyledir:

(صَلُّوا بِاللَّيْلِ كَطَلَمَةِ الْفُجُورِ، وَصُومُوا النَّهَارَ لِخَرِّ يَوْمِ النَّشُورِ، وَتَصَدَّقُوا يَذْهَبْ عَنْكُمْ نَوَائِبُ الدَّهْرِ)

“Gecenin zifri karanlıklarında namaz kılın, gündüz de haşır gününün sıcaklığından korunmak için oruç tutun, sadaka verin ki zamanın musibetleri sizden uzak olsun”.⁷²

6- فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِيفًا وَعْدَهُ بَأَنَّ لَهُمْ دَارَ الْكَرَامَةِ وَ الْبُشْرَى

“Sakın ola Allah’ın –şehitler için vaat ettiği- ‘onlar için şeref ve sevinç yurdu vardır’ sözünden döneceğini sanma”.⁷³

Beytin birinci mısrasında Kur’ân’dan yapılan iktibasa daha önce değinmiştik. İkinci mısradaki zikredilen *dâru’l-kerâme* ifadesine gelecek olursak bunun Beyhâkî tarafından nakledilen bir Hadis rivayetinden iktibas edildiğini söyleyebiliriz. Hadis metni uzun olduğundan dolayı aşağıda sadece söz konusu tabirin geçtiği yeri zikretmekle yetineceğiz. Görüldüğü gibi bu beytin birinci mısrasında âyetten, ikincisinde ise hadisten iktibasta bulunulmuştur. Rivayetin ilgili ifadesi şöyledir:

(وَأَطَهَّرَهُمْ عَلَى أَعْدَائِهِمْ فِي الدُّنْيَا وَأَحْلَاهُمْ دَارَ الْكَرَامَةِ فِي الْعُقْبَى)

“... onları düşmanlarına muzaffer kıldı, ahirette de onları cennetine soktu..”⁷⁴

Görüldüğü gibi şâir hadislerden de iktibas ederken âyetlerdeki gibi mersiyenin insicamına uygun bir şekilde gariplik, fakirlik, çaresizlik, gurbet, esir düşme, engeller, sıkıntılar, dünyanın inişli çıkışlı oluşu gibi hep insanı hüznendiren ifadelere seçmeyi tercih etmiştir. Yine bu bağlamda Şîrâzî, Bağdat’ın düşmesini kaderin cilvesi olarak nitelendirmiş, hadis rivayetlerinden sabır ve sebatı telkin

⁷⁰ Muhammed b. İshak, İbn Mende, *Fethu’l-bab fi’l-Küna ve’l-Elkap*, thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbi, (Riyad: Mektebetu’l-Kevser, 1996), 332.

⁷¹ Sa’dî, *Kasâid-i Sa’dî*, 789.

⁷² Curcanî, *Tertibu’l-emâli el-hamisiyye li-ş-Şeceri*, 2/23.

⁷³ Sa’dî, *Kasâid-i Sa’dî*, 790.

⁷⁴ Ahmed b. Hüsyin el-Beyhaki, *el-Esmâu ve’s-sıfât*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Haşidi, (Cidde: Mektebetu’s-Sevâdi, 1993), 1/211.

eden etkileyici ifadeleri iktibas etmiştir. Bu başlık altında zikredilen bütün beyitler teselli mahiyetinde olup, müslümanları sebat ve sabıra çağırmıştır.

SONUÇ

Sa'dî Şîrâzî'nin Arapça şiirlerinde genellikle Kur'ânî terkip, ifade ve sözcüklerden istifade ettiğini görmekteyiz. Şâir, gerek Farsça gerekse Arapça şiirlerinde dinî öğretilerden, özellikle de Kur'ân ve Hadis rivayetlerinden çokça istifade etmiştir. Bağdat Mersiyesi'nde de 92 beyitte toplam 23 iktibas sanatına başvurmuştur. Şâir Kur'ân'dan iktibasa başvurduğunda bazen âyetlerin bir ibaresini bazen de kısa bir âyetin tam metnini şiirinde kullanmıştır. Az da olsa şiirin vezin ve ahengini bozmamak maksadıyla iktibas ettiği âyet ve Hadis metinlerinde bazı tasarruflarda bulunmuştur. Bununla birlikte söz konusu değişiklikler şiirde okuyucunun rahatlıkla fark edebileceği bir üslupta kullanılmıştır.

Şîrâzî'nin Bağdat Mersiyesi'nde iktibas sanatının kullanımını konu alan bu çalışmada şâirin on yedi beyitte âyetlerden, yedi beyitte de hadis rivayetlerinden iktibasta bulunduğu tespit edilmiştir. Kasidede kullanılan ifade tercihleri genel olarak duygu ve hüznü yükler. Kaside mersiye türünde kaleme alındığından bu gayet doğaldır. Zira bunun tersi de düşünülemez. Bu bağlamda Şîrâzî, Kur'ân ve hadislerden seçtiği ifadeleri kasidenin ruhuna uygun bir biçimde seçmiş ve bunu büyük bir ustalıklarla işlemiştir. Genel anlamda iktibas edilen ifadeler hüznü, üzüntü, zorluk, meşakkat, keder, yas, sabır, karmaşıklık ve bunalım ihsas ettirmektedir. Mesela şâir : (مَدَامَع) (هَلَاكَ النَّفْسِ) (مُنْقِصِنَ الصُّدْرِ) (نَوَائِبِ) (الدَّهْرِ) (عُسْرِ) (مَدَامَع) (هَلَاكَ النَّفْسِ) (مُنْقِصِنَ الصُّدْرِ) (نَوَائِبِ) (الدَّهْرِ) (عُسْرِ) (مَدَامَع) gibi ifadeleri kullanarak kasidenin hem lafızını hem de anlamını *muktazây-i hale* uygun bir şekilde ele almıştır. Böylece belagatin tanımını ve maksadını gözeterek gelecek nesillere harikulade bir edebî miras bırakmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ahamed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Abdullah b. Muhsin et-Türki. Beyrut: Müassestü'r-Risâle, 1422/2001.

Akyüz, Yakup- Mazharî, Nasseruddin "Sadi Şirazi Düşüncesinde İnsan ve Zaman". *Uluslararası İslam Medeniyetinde İnsan ve Zaman Sempozyumu Bildirileri, (Türkiye-Konya, 08-11 Ekim 2015)*. Ed. Bilal Kuşpınar. 305-318. İstanbul: Bilir Matbaacılık, 2016.

Avnî, Hamid. *el-Minhacu'l-vazifi'l-belağa*. 5 Cilt. Kahire, ts.

Beyhakî, Ahmed b. Huseyin. *el-Esmâu ve's-sıfât*. thk. Abdullah b. Muhammed, 2 Cilt. Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, 1413/1993.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 6 Cilt. Beyrut: Dârülb-n-i Kesîr, 1407/1987.

Curcanî, Yahya b. Hüsyn, *Tertibü'l-emalî el-hamisiyye li's-Şeceri*, thk. Muhammed Hasan. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.

Çetin, Kaska, "Sa'dî-i Şirazi'nin Mersiyeleri" *Bitlis İslamiyat Dergisi*, 1/1 (Haziran 2019), 45-54.

Emel, İbrahim. *el-Eseru'l-Arabî fi edeb-i Sa'di Şirazi*. Kahire: Daru'l-Kütübî'l Mısriyye, 1420/2000.

Esvâr, Musa. *Der resâ-i Bağdat, nigahi be kasâid-i Arabi Sa'di*. Tahran: Sa'di Şinasi, 1391/2012.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiya*. 10 Cilt. Kahire: Es-Seâde, 1393/1974.

Harirçî, Firuz vd., "Sa'di eş-Şirazi ve Hadiretu'l-İslam Min Hilal-i Kasidetih'r-Raiyyefi Resâ-i Bağdat" *Âfâku'l-hadâre el-İslamiyye, ekâdimiyyeel-ulum el-insaniyye ve'd-dirâsât es-sekâfiyye*, 15/1 (Bahar 1433), 41-62.

Ferahidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Mehdi Mahzumi- İbrahim Sameraî, 8 Cilt. Kahire: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.

Haşimî, Ahmed b. İbrahim. *Cevahiru'l-belağa fi'l-meani ve'l-beyan ve'l-bedi'*. thk. Yusuf es-Samilî, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.

İlyasî, Hüseyin –Fuadiyan, Muhammed Hasan, "Nigah-i Be BerhiVijegihâ ve Zarafethay-i Eşâr-i Arabi Sa'dî". *Fasıl Nâmey-i TahassusiSebk Şinasi Nazm ve Nesr-i Farsi* 8/2 (1394), 61-81.

İbn Hicce el-Hamevî, Takiyuddin Ebubekir. *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. thk. Assam Şiyhu. 2 Cilt. Beyrut: Dar ve Mektebetu'l-Hilâl, 1424/2004.

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*. thk. Sami b. Muhammed Selame, 8 Cilt. 2. Basım, Riyad: Daru Tayyibe, 1420/1999.

İbn Mende, Muhammed b. İshak. *Fethu'l-bab fi'l-kunâve'l-elkâb*. thk. Nazar Muhammed el-Firyâbî, Riyad: Mektebetu'l-Kevser, 1416/1996.

İbn Manzur, Muhammed b. Makrrem. *Lisanü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr's-Sadr, 3. Basım, 1414/1993.

- Kalkaşandî, Ahmed b. Ali. *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. 15 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kemalcu, Mustafa-Zari İlham, "Tahlil-i Belaği Eşâr-i Sa'di Ba Nigâh Be Teşbih". *Pejuhiş namey-i nakd-i edebi ve belağat* 2/1 (1392),77-95.
- Kaimî, Hüsyin, "Çigunegi Huzur-i Âyât-i Kur'anî Der Eşâr-i Arabî Sa'di Şirazi". *Fasıl namey-i tahassusi sebk şinasi nazım ve nesr-i farsî* 6/2 (Yaz 1392), 261-243.
- Kerim Delal, Haşim-Halef Mahmud Yasin, "Mersiyetu Sa'di eş-Şirazi li medinet-i Bağdat". *Mecelletu külliyyeti'l-Âdâb* 97 (Eylül 2011), 343-374.
- Meşhedî, Muhammed vd., "Nekid ve Tahlil-i İstiâri Der Eşâr-i Arabî Sa'di". *Pejuhiş namey-i nekdi edebi ve belağat* 7/1 (1397), 202-220.
- Muhendis, Kamil-Mecdi, Vehbe. *Mucemu'l-mustelehat el-Arabiyye fil'lugat-ive'l-edeb*. Beyrut: Mektebetu Lubnan, 1984.
- Esvar, Musa, "Der Resâ-i Bağdat Nigahi be Kasâid-i Arabî Sa'di". *Sa'di şinâsi* 15/1 (Bahar 1391), 167-177.
- Mazharî, Nasseruddin-Abdelbaky Aly, İmad. *Belagat, (Me'ani, Beyan, Bedî')*. Ankara: Sonçağ, 2020.
- Muhsin, Zulfikari, "Zeban Ve Tasvir Der Tabirât-ı Kur'an-i Kasâid-i Arabî Sa'di". *Fasıl namey-i ilmi pejuhişi, pejuhişhay-i edebi-Kur'an-i* 3/1 (1394), 157-175.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdalbâki, 5 Cilt. Beyrut: Dârulhyai't-Turas el-Arabî, ts.
- Nur Muhammed- Ali Kudat. "Kıraetu'n-nakdiyyetun fi Eşâr-i Sa'di eş-Şirazi el-Arabiyye". *Mecelle el-cemiiyye el-ilmiiyye el-irâniiyye li'l-luğati'l-Arabiyyet-i ve âdâbihâ*. 20/2 (2011), 5-25.
- Ünal, Ömer, "Sa'di Şirazi'nin Arapça Şiirleri ve Bağdat Mersiyesi". *Nüşha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 6/21 (Bahar 2006), 89-110.
- Öznurhan, Halim. *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- Şeceri, Yahya b. Hüseyin. *Tertibu'l-emâli el-hamisiyye*. thk. Muhammed Hasan, 2 Cilt. 1. Basım, Byrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Ruaynî, Ebu Câfer Ahmed b. Yusuf, *Tarazu'l-hülle ve şifau'l-gulle*, thk, Seyyid Cevheri, Mısır: Sekâfetu'l-Cemâiyye, tsz.
- Sa'dî Şirâzi, *Kasâid-i Sa'di*. thk. Muhammed Ali Furuği, Tahran: İntişarât-i Kuknus,1395.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ. *es-Sünen*. thk, Beşşar Avvâd Ma'ruf, 6 Cilt. Beyrut: Dârul-Garb el-İslami, 1998.
- Zulfikarî, Muhsin "Zeban ve Tasvir Der Tabirât-ı Kur'an-î Kasâid-i Arabî Sa'di". *Fasıl namey-i ilmi pejuhişi, pejuhişhay-i edebi-Kur'an-i* 3/1 (1394), 157-175.